

NOI CONSIDERAȚII ASUPRA DACIEI MALVENSIS

Expunerea de mai jos nu are alt scop decît să justifice, pe cît este cu putință, atitudinea pe care o împărtășește și o menține consecvent în lucrările sale Constantin Daicoviciu în privința localizării Daciei Malvensis (= Banat), față de părerea contrară oarecum generală (= Oltenia) a altor cercetători ai istoriei Daciei romane; la teoria „bănățeană“ s-a raliat — de bună voie — și coautorul lucrării de față Hadrian Daicoviciu¹.

În încercările de reconstituire a trecutului există împrejurări în care lipsa unor date concrete și doveditoare îl obligă pe cercetător să recurgă la argumente indirecte și la construcții logice. Evident, metoda nu e lipsită de neajunsuri și nici chiar de riscuri; nu puține sînt exemplele care arată în ce măsură logica istoricului modern se deosebește de modul de a gîndi al celor care, în antichitate, făceau istoria. Și nimeni nu va contesta că o singură dovadă limpede, netă, materială este mai elocventă și mai convingătoare decît cel mai elegant raționament. Carența sau inexistența unor probe peremptorii fac însă din metoda indirectă, logică, singura metodă cu putință și credem că deficiențele ei sînt compensate de caracterul stimulator pentru cercetare al ipotezelor și al introducerii lor în circuitul științific.

Ni se pare că tocmai aceasta e situația în mult discutata problemă a localizării Malvei și a Daciei Malvensis. Nici numele coloniei *Malva*, care apare doar de două ori în epigrafia latină, și nici acela, menționat mai frecvent, al provinciei nu se întîlnește niciodată într-un document necontestat aflat pe teritoriul Daciei, ci exclusiv în alte părți². Mai mult,

¹ Pentru combaterea teoriilor contrare susținute în trecut (în special de prof. D. Tudor), v. C. Daicoviciu, *Localizarea Daciei Malvensis*, în *Transilvania* (Sibiu), 74, 1 (1943), p. 70 și urm.; *Nesciendi ars*, Sibiu, 1944; *ActaMN*, II, p. 654—655; cf. și *TransAnt.* p. 130.

² Vezi pentru apariția numelui *Malva* sau *Malvensis* (provincia, colonia sau cohors): Fluss, în *RE*, XIV, 1927 și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 34, n. 5. De remarcat e faptul că numele nu apare nici în Tabula Peutingeriana, nici la Geograful Ravenat, nici în Notitia Dignitatum, nici la Procopiu. Neapariția numelui în cazul că Malva ar fi fost la Romula, e inexplicabilă, căci localitățile de pe linia Dunării (Drobeta — Amutrium etc.) și a Oltului apar în Tabula Peutingeriana și la Geograful Ravenat (între ele *Romula* — simplu), cită vreme neînregistrarea acestei localități în Banat e ușor de justificat, căci la vest de linia Lederata — Arcidava — Tibiscum nu e trasată nici o linie în Tabula Peutingeriana și, firește, nici la Geograful Ravenat.

diversele încercări de a folosi materialele epigrafice pentru a localiza Malva și Dacia Malvensis într-o regiune sau alta a teritoriului cucerit de Traian s-au lovit întotdeauna de contraargumente de natură măcar a semăna îndoială. Iată de ce preferăm să pornim de la afirmația că pînă în momentul de față nu există dovezi directe și concrete pentru localizarea sigură a Daciei Malvensis și a coloniei Malva; și dacă prin această premisă înlăturăm, de pildă, inscripția lui Sextus Iulius Possessor (CIL II 1180), citită greșit, după cum s-a arătat într-o altă lucrare, în rîndul respectiv de către D. Tudor sau H. Nesselhauf³, înlăturăm în același timp și inscripția de la *Denta* (CIL III 1555) ce stă la baza cunoscutei teorii a lui C. Patsch. Din aceleași motive, nu ne propunem să pledăm pentru localizarea coloniei Malva la Denta, mărgininu-ne să căutăm în ce ținut nord-dunărean s-ar putea localiza, cu inevitabilă aproximație, provincia Daciei Malvensis. Natural, împărtășim întru totul ideea că Malva trebuia să se găsească în Dacia Malvensis, chiar dacă nu era în mod obligatoriu capitala acestei provincii și nu se afla la Denta de astăzi⁴.

Din această absență nu se poate însă trage eventuala concluzie că teritoriul de la vest de linia Arcidava — Tibiscum n-ar fi făcut parte din Imperiul roman sau că ar fi fost cedat iazigilor înainte de abandonarea restului Daciei din 271/2, — adică între 260 — 271/2 de cînd datează modelul Tabulei Peutingeriane (v. C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 184, n. 2 și E. Manni, *L'impero di Gallieno*, p. 30—31). Indicarea sarmaților amaxobii în Tabula Peutingeriana pe fișa de deasupra liniei Arcidava — Tibiscum se referă, desigur, la teritoriul dintre Tisa și Dunăre, analogie cu ceilalți sarmați, indicați la vest de Apulum și Ulpia Traiana, pentru teritoriul *extra provinciam*, adică pentru Cimpia Tisei.

³ Vezi nota 1. Lucrarea învățatului H. Nesselhauf, *Sex. Iulius Possessor* (Sonderdruck aus den *Madrider Mitteilungen*, 5, 1964, Heidelberg, p. 180—184), susține aproape cu aceleași argumente ca și D. Tudor teza Romula = Malva. Ea va fi obiectul unei alte lucrări. — Încercarea colegului C. Nicolaescu-Plopșor (în *RevMuz.*, II, 1965, p. 203—207) de a localiza Malva la Cioroiul Nou (în Oltenia) e tot atît de *neconcludentă* (v. C. Daicoviciu în *ActaMN*, II, p. 654—655) ca și propunerea profesorului D. Tudor (în *Latomus*, XXV, 4 (1966), p. 847—854) de a se citi în inscripția de la Cioroiul Nou [*Aqjuensium*, inventînd pur și simplu, pe baza unor argumentații forțate și cu totul ireale o localitate nouă în Oltenia cu numele de *Aquae* la Cioroiul Nou sau în „apropierea“ de 10—12 km depărtare de el, la Galicea.

Nu ne propunem să combatem nici alte încercări de a dovedi teza Oltenia = Dacia Malvensis, care se bazează fie pe materiale neconcludente, fie pe argumente de ordin „logic“ puțin sau deloc convingătoare. Cu atît mai puțin putem da atenție „argumentului“ de ordin lingvistic după care *Malva* ar avea ceva comun cu cuvîntul *mal* din l. română și albaneză — apropiere cu totul neverosimilă, mai nou însușită și de C. Poghiric în *Revue Roumaine de Linguistique* XII₁ (1967), p. 24 și nota 3. (Ne întrebăm, de ce n-a fost păstrat acest nume de Malvensis pentru Dacia *Ripensis* de la sudul Dunării, dacă *malva* ar fi avut sensul de mal = *ripa*?)

⁴ Pentru diferitele localizări ale așezării Malva trimitem, doar, la N. Gostar (*SCIV* II, 2 (1951), p. 180 sq. n. 70), fără a mai insista asupra caracterului acestor ipoteze și, desigur, și al altora pe care le omite (cf. și *SCIV* V, p. 607—610). În ce privește localizarea la Denta (sau Deta?) și contestarea de către unii a descoperirii epigrafei cu pricina *aici*, noi trebuie să trimitem la precizarea ce se face în CIL III, p. 1017 și 1478. Asupra lecturii dată de Patsch grupului DCM = d(ecurio) c(oloniae) M(alvensis) din inscripția CIL III 1555, A. Stein (o.c., p. 34 n. 3) mai cere noi descoperiri pentru a avea o „völlige Sicherheit“.

Cum s-a arătat la început, investigația întreprinsă acum nu ne îndepărtează cu nimic de părerea noastră mai veche — aceea că Dacia Malvensis se afla în Banat. Ținem doar să precizăm că această afirmație nu înseamnă că Dacia Malvensis cuprinde neapărat tot Banatul, după cum nu e absolut necesar ca ea să se limiteze exclusiv la teritoriul „Banatului“ de azi. În orice caz, noi susținem că Dacia Malvensis nu e identică nici cu Dacia Inferior, nici cu o parte a ei (Oltenia fără colțul sud-estic al Transilvaniei). Această părere — deocamdată prezentată ca simplă impresie sau înclinare — e justificată fie și de faptul că, după cum s-a mai amintit, dintre sutele de inscripții descoperite pe teritoriul Olteniei, nici una nu menționează numele Malvei sau pe al provinciei Malvensis. E drept că nici inscripțiile bănățene nu le amintesc, dar să nu se uite că numărul documentelor epigrafice ieșite de pe teritoriul Banatului vestic e mult mai mic și că — așa cum s-a arătat mai sus — nu e deloc sigur că Dacia Malvensis cuprindea întreg Banatul de astăzi (vezi și nota 2).

Înainte însă de a aborda fondul problemei, fie-ne permis să arătăm care este situația provinciei Dacia imediat după cucerirea ei în anul 106⁵. Azi se crede că între anii 106—118, „provincia Dacia“ cuprindea numai Dacia *intracarpatică*, adică Transilvania propriu-zisă, dar fără colțul ei sud-estic care a fost afectat Moesiei Inferior. Am zis „se crede“, căci nu putem avea o totală certitudine în privința colțului nord-vestic al Olteniei (la vest de linia Drobeta-Bumbești), colț care putea aparține tot *Daciei* și *nu* Moesiei Superioare (v. D. Tudor, *OltR*², p. 138).

Întrebarea ce se pune este: care a fost soarta teritoriului intracarpatic pe care-l numim *Banat* și care corespunde azi cu regiunea administrativă Banat din Republica Socialistă România și cu teritoriul cuprins tot între Mureș, Tisa și Dunăre, aparținând Republicii Socialiste Federative Iugoslavia?⁶ Ceea ce ne interesează în *primul rînd* este de a ști dacă întreg Banatul de azi a fost cucerit și *ocupat* de Roma sau numai o porțiune din el, să zicem numai jumătatea estică a lui, pînă la linia Arcidava-Azizis, respectiv Pojejena — Păuliș (v. nota 6). La această întrebare de căpetenie pentru problema ce o discutăm răspunsurile au fost (și mai sînt încă) diferite (v. de pildă, A. Stein, *Die Reichsb.*, p. 7). Pentru noi nu există nici o îndoială că *întreg Banatul* a fost cucerit de Traian. Înclinăm să credem că el a fost menținut în cadrul Imperiului pînă la Aurelian, chiar dacă admitem o perioadă de timp (de la Hadrian la

⁵ Vezi înfățișarea documentată a organizării Daciei pe baza a tot ceea ce se știa pînă acum la M. Macrea, în *ActaMN*, III (1966), p. 121 și urm., prezentare cu care noi sîntem, în general, de acord. Nu putem să nu atragem atenția că în unele privințe mai dăinuiesc oarecare îndoieli. În măsura în care acestea privesc tema noastră, le vom releva în cele ce urmează.

⁶ E de la sine înțeles că această unitate geografică și denumire modernă motivată istoric nu trebuie să ne facă să o impunem și romanilor. Pentru romani, o *unitate* geografică putea să formeze numai o *parte* a Banatului actual, poate (sau probabil) numai jumătatea vestică a lui, șesul bănățean, așezat la vest de coordonata 21³⁰, adică la vest de linia așezărilor antice Arcidava — Centum Putea — Berzobis — Azizis, linie ce ar porni, în termeni moderni, de la Pojejena (pe Dunăre), atingînd Mureșul pe la Păuliș, între Arad și Radna.

Marcus Aurelius) în care partea lui extremă *vestică* era numai un teritoriu îndeaproape supravegheat — ceea ce însă nu ni se pare dovedit⁷.

De ordin secundar pentru chestiunea ce o dezbatem este întrebarea dacă teritoriul Banatului a făcut parte în întregime din provincia unitară Dacia, sau numai o parte din el și anume partea estică, restul fiind anexat Moesiei Superioare. Cercetarea sistematică a așezărilor, dar mai ales a castrelor din Banat e abia la început, iar informațiile ce le avem pînă acum nu ne permit un răspuns categoric. Tibiscum de pe cursul superior al Timișului a aparținut sigur Daciei unitare și e de presupus că și toată linia de așezări și castre de pe cursul Cernei și al Timișului superior a avut aceeași situație⁸. O îndoială se poate ridica în ce privește linia de castre Lederata-Azizis. O soluție s-a căutat și se caută pe baza răspîndirii urmelor (îndeosebi a ștampilelor) lăsate de legiunea IIII FF în această parte a Banatului, admitîndu-se că și această porțiune aparține de la 106 provinciei Dacia⁹. Atare soluție are multe șanse de a fi cea

⁷ Că partea de răsărit a Banatului (*inclusiv* așezările de pe linia Pojejena — Păuliș) a aparținut tot timpul Imperiului nu credem că poate fi contestat.

Teza noastră că întreg Banatul a aparținut Imperiului între anii 102 și 271/2 noi o vedem dovedită suficient prin argumentele aduse de C. Patsch, în lucrările sale binecunoscute, de care ne-am folosit și noi în mai multe lucrări (v. *TransAnt.*, 1945, p. 96—97 unde se dă și bibliografia discuției). Nu vedem nici azi motive de a abandona această teză pentru care pledează o mulțime de argumente concrete și logice. Cele dintii le constituie descoperirile de urme romane în vestul bănățean (vezi Repertoriul lui Milleker B.), inclusiv descoperirile de monete din perioada ce ne preocupă și care nu sînt puține (o listă a lor în ms. a întocmit-o colaboratoarea noastră de la Institut I. Winkler). Între cele logice am putea releva faptul stăpînirii de către romani a liniei permanente de comunicații de-a lungul Mureșului pînă la vărsarea acestuia în Tisa la Szeged, fapt greu de tăgăduit în fața dovezilor ce atestă apărarea acestei linii de trupele din Dacia. Ni se pare cu totul imposibilă menținerea acestei linii pe Mureș fără a avea stăpînire fermă asupra unui mal al Mureșului și care nu putea fi decît Banatul din stînga fluviului, unde se și află toate punctele întărite de care am pomenit. Nici știrile istorice ce le deținem despre relațiile lui Traian, Hadrian și M. Aurelius cu iazigii nu admit o stăpînire iazigă în Banatul de vest (vezi Cassius Dio, LXVIII, 10; LXIX, 15; LXXI, 3, 16 și 19; *Hist. Aug. Vita M. Ant. Phil.*, 22 și 24,5); toate aceste informații vorbesc de o încordată apărare împotriva iazigilor, cărora li se impun restricții de mișcare și opreliști de apropiere a pămînturilor romane. Cf. pentru linia Mureșului și Șt. Ferenczi, în *Közlemények V. Babeş és Bolyai Egyetem*, I (1956), 1—2, p. 161—162 și C. Daicoviciu, *TransAnt*, 1945, p. 96, n. 2.

⁸ Nu ne ocupăm de problemele vamale ridicate de linia aceasta care forma și după alți învățați, ca Domaszewski, granița dintre Dacia și Moesia Superior. Cf. C. Patsch, V/2, p. 137—138 și C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 250, M. Macrea, *ActaMN*, III, 133 sqq.

⁹ Răspîndirea urmelor legiunii IIII Flavia felix (ținînd seama de cele din epoca traiană și cele ulterioare) au cercetat-o N. Gostar, în *An. Șt. ale Univ. din Iași*, S.N.S. III-a Istorie, tom XI (1965) p. 2; I. Glodariu, în *ActaMN*, III, p. 429—435; D. Protase, în *ActaMN*, IV, p. 47—70. Lipsa de săpături sistematice mai numeroase și mai complete ca și nesiguranța informărilor mai vechi nu exclud însă eventuale greșeli în tragerea concluziilor. Castrele de pe linia Lederata-Azizis n-au constituit probabil niciodată o graniță; ele fuseseră construite încă în primul război dacic al lui Traian pentru apărarea comunicațiilor armatei romane (cf. Balbus, *Gromatici veteres*, ed. Lachmann, I, p. 92).

adevărată, deși o absolută siguranță încă nu există¹⁰. Situația precară de informații suficiente și riguros documentate ne face să fim sceptici și în privința opiniei (exprimate în discuții de către tov. D. Protase) că linia Arcidava-Azizis ar fi fost părăsită temporar de Hadrian la a. 118, granița Daciei retrăgându-se pe linia Dierna-Tibiscum, și că tot ceea ce se afla la vest de această ultimă linie fusese cedat iazigilor, devenind un teritoriu neroman pe care-l va recuceri doar M. Aurelius¹¹.

Ceea ce știm sigur despre Hadrian e faptul că el operează, pe la a. 118, o nouă organizare a cuceririlor de la nordul Dunării de Jos. Din teritoriul Olteniei întregi și din colțul *sud-estic* al ținutului intracarpatic, Hadrian formează o nouă provincie, *Dacia Inferior*, ceea ce determină schimbarea și a numelui Daciei organizate de Traian în acela de Dacia Superior¹². Noua rînduială se menține doar cîțiva ani, probabil pînă la 124, în nici un caz nu mai tîrziu decît mijlocul lui 133; în adevăr, diploma de la Gherla, datînd din 2 iulie 133, atestă existența Daciei Porolissensis, cuprinzînd acele ținuturi ale Daciei Superioare, care se găseau la nord de cursul superior al Mureșului și de valea Arieșului. Dacia Superior își

¹⁰ Faptul, de pildă, că în Diploma militară din 110 (CIL XVI 163) coh. I Vindellicorum apare ca făcînd parte din trupele Daciei, iar o placă de bronz cu numele ei a fost găsită la Arcidava nu ar fi o probă peremptorie că aparținea Daciei în 110 (v. D. Protase, *op. cit.*, p. 68—69). Cohorta I Vind. putea fi după 106 în Dacia transilvană sau la Tibiscum, unde o și găsim mai tîrziu. Mai greu s-ar putea aduce aceeași explicație pentru prezența cohorței I Cretum, la *Palanca* (la Dunăre), a Coh. V Gallorum la Pojejena (tot la Dunăre), și a coh. IV Cypria la *Bumbești* (în Oltenia de nord-vest), atestate printre trupele Daciei unitare la 2 iulie 110 (CIL XVI 163) și ale căror stampile s-au găsit în localitățile susamintite (v. pentru aceste stampile W. Wagner, *Die Dislokation...* (1938), p. 127, 140—141, și D. Tudor, *OltR²*, p. 276). Nu e chiar identică situația cohorței III Campestris atestată și ea pentru 110 în Dacia (CIL XVI, 54 și 57): prezența atestată printr-o inscripție (*AnnEp.* 1934, 14) a unui tubicen al ei, la Napoca, în primii ani după cucerire (Kraft, *Zur Rekrutierung...*, p. 193) nu ne permite să afirmăm cu toată siguranța că această trupă se afla în garnizoană, la 110, la Drobeta, unde e atestată prin mai multe mărturii.

¹¹ La argumentele expuse mai sus (nota 7), împotriva unei cedări către iazigi am putea adăuga doar următoarele: castrul de la Arcidava (Vărădia) pentru coh. I Vindel. e de piatră și greu am putea admite că cel original de pămînt s-a refăcut în piatră înainte de Antoninus Pius, cîta vreme cel construit pentru legiunea IIII FF de la Berzovia — după afirmația lui D. Protase — (*op. cit.*, p. 49) e numai de pămînt (cu excepția pretoriului care e din piatră). Autorul săpăturilor de la castrul de la Vărădia, Gr. Florescu, afirmă că fortificația Arcidava a durat pînă în sec. III. Tocmai Hadrian este acela care înfrînge pe iazigi impunînd o liniștire a lor pentru o perioadă de circa 50 de ani (Cassius Dio, LXIX, 15; cf. C. Patsch, V/2, p. 164; C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 97, nota și M. Macrea, *ActaMN*, III, p. 139). Combătînd această opinie, nu ne putem opri însă de a cumpăni o eventuală rezolvare a diferendului cu iazigii nemulțumiți în felul cum tot Hadrian a procedat cu roxolanii și teritoriul Munteniei: sacrificarea unei porțiuni din Banatul de vest în favoarea iazigilor, instituînd și aici un regim de teritoriu supravegheat (clientelar), cu anumite condiții pentru iazigi (cf. Cassius Dio, LXIX, 15). Nerespectarea acestor condiții îl vor face pe Marcus Aurelius să înglobeze din nou, după 50 de ani de „pace”, acest teritoriu Imperiului, creînd Dacia Malvensis (v. mai jos, p. 80—81).

¹² Nu ne preocupăm aici de chestiunea dacă și colțul sud-estic al Banatului a fost sau nu înglobat Daciei Inferior, problema rămîinînd încă deschisă.

vede astfel suprafața redusă, în timp ce Dacia Inferior nu suferă nici un fel de modificări teritoriale¹³. Este, de asemenea, vrednic de subliniat faptul că crearea Daciei Porolissensis *nu schimbă numele provinciilor dacice* născute din reorganizarea de la 118.

Cea de a doua formă administrativă dată de Hadrianus ținuturilor nord-dunărene va fi păstrată de Antoninus Pius și, după el, de Marcus Aurelius pînă la 168, în toiu războaielor marcomanice. În acest moment se petrec anumite schimbări, pentru lămurirea cărora vom face apel la documentele epigrafice care înfățișează etapa finală a carierei politico-militare a lui M. Claudius Fronto, folosindu-ne și de eruditul comentariu al lui A. Stein, *op. cit.*, p. 38 și urm.

Din prima dintre cele două inscripții despre care va fi vorba (și anume în CIL VI 1377) reiese că, în anul 167 și în prima jumătate a lui 168, Fronto e *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris*; în a doua jumătate a anului 168 sau cel mai târziu în ianuarie-februarie 169, înainte de moartea lui Lucius Verus, comanda lui se extinde: el devine *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris et Daciae Apulensis*. Curînd după moartea lui Verus, în orice caz înainte de sfîrșitul lui 169, necesitățile războiului îl silesc pe M. Aurelius să modifice încă o dată misiunea destoinicului general: Fronto devine acum *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum*, fără ca numărul sau numele acestor provincii dacice să fie precizat. În sfîrșit, de prin a doua jumătate sau de pe la sfîrșitul anului 169 și pînă la moartea sa pe cîmpul de luptă, survenită în vara anului 170, Claudius Fronto e *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superioris simul*. Nici de data aceasta inscripția noastră nu precizează numărul provinciilor dacice, dar un alt document epigrafic privind aceeași perioadă (CIL III 1457) o face, înfățișîndu-l pe Fronto ca *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superioris*.

Ce reiese din această enumerare a comandamentelor exercitate de M. Claudius Fronto în ultimii doi-trei ani ai vieții sale?

1. Provincia *Dacia Apulensis* apare pentru prima oară și cel mai devreme în a doua jumătate a anului 168, în orice caz sigur înainte de sfîrșitul lunii februarie a anului 169. Ea se află, împreună cu Moesia Superioară, sub comandamentul lui Fronto.

2. Un comandament unic asupra *provinciilor dacice* (fără precizarea numărului lor) e menționat pentru *prima dată* între luna februarie 169 și sfîrșitul aceluiași an.

3. Denumirea de *Daciae Tres* apare pentru prima dată în răstimpul cuprins între sfîrșitul anului 169 și vara anului 170.

La aceste date mai trebuie adăugată împrejurarea că provincia Dacia Malvensis e atestată *cel mai devreme* în 169 (v. Pflaum, *Les Carrières...*, p. 511—512), prin inscripția pusă în cinstea primului ei procurator, Macrinus Vindex (CIL VI 1449).

¹³ Vezi *JRS*, LI, 1961, p. 63—70 și *ActaMN*, I (1964), p. 163 și urm.

Și acum, ce raționamente se pot construi pe temeiul acestor date epigrafice?

Faptul că, în a doua parte a anului 168 și, în orice caz, înainte de februarie 169, Fronto e guvernator al Moesiei Superioare și al Daciei Apulensis, dar *nu* al celor trei Dacii, poate însemna că:

1. Nu există încă Dacia Malvensis și, mai mult, că cele trei Dacii din 124 (Porolissensis, Superior și Inferior) se redusese la două: Porolissensis și Apulensis, căci *altminteri schimbarea denumirii lor e fără rost și rămâne inexplicabilă*. Dacia Porolissensis are acum, probabil, un *legatus* al ei, și anume pe comandantul legiunii a V-a Macedonica, sosită de la Troesmis tocmai în 168; Dacia Apulensis se află sub autoritatea lui Fronto:

2. *Dacia Malvensis* există, dar ea nu intră în comandamentul lui Fronto.

Să admitem, pentru o clipă, cea de a doua ipoteză: a existenței, înainte de februarie 169, a unei Dacii Malvensis. În acest caz, e evident că Dacia Malvensis nu poate fi decît sau fosta Dacie Inferioară (în întregimea ei) sau numai Oltenia, ori „Banatul“, sau, în sfîrșit, o *parte* din Banat.

Dar ne grăbim să ne întrebăm: e oare plauzibil ca Dacia Malvensis să fie identică teritorial cu fosta Dacia Inferior sau cu Oltenia? Nu e de crezut din următoarele motive:

Dacă Dacia Malvensis e fosta Dacie Inferioară, înseamnă că Dacia Apulensis cuprinde Transilvania (cu excepția colțului ei sud-estic și, natural, a Daciei Porolissensis) și Banatul sau măcar partea estică a acestuia. În acest caz, rezultă că anul 168 nu aduce nici o modificare teritorială față de perioada anterioară, totul reducîndu-se la o simplă schimbare de nume; e greu de admis că în timpul războaielor marcomanice Marcus Aurelius se ocupa de asemenea „reorganizări“, cu atît mai mult cu cît vechile denumiri dănuiseră cîteva decenii dintre care șapte ani și sub domnia lui. Raționamentul nostru nu-și pierde valabilitatea chiar dacă admitem că au avut loc unele schimbări teritoriale neînsemnate ca, de exemplu, trecerea colțului sud-estic al Transilvaniei de la Dacia Inferioară, devenită Malvensis, la Dacia Superioară, devenită Apulensis (că acest ținut, redus ca întindere, aparține într-adevăr după 168 Daciei Apulensis ne-o demonstrează inscripția pusă de *Cohors VI nova Cumidavensium* la Rîșnov)¹⁴; modificarea ar fi fost prea neînsemnată și nu vedem de ce ar fi trebuit să afecteze vechile denumiri.

Dispariția denumirii de Dacia Superior și înlocuirea ei cu aceea de Dacia Apulensis era însă *obligatorie și inevitabilă* numai dacă denumirea de Dacia Superior devenea *imposibilă*. Și ea putea deveni imposibilă într-un singur caz: acela al dispariției provinciei Dacia Inferior, căci *Superior* se poate zice despre o provincie *numai* în raport cu alta, care e *Inferior*. Așadar, la 168 Dacia Inferior nu mai exista, dar nu pentru că s-ar fi transformat în Dacia Malvensis (s-a arătat mai sus că acest lucru nu e admisibil), ci pentru că fusese alipită Daciei Superioare, care,

¹⁴ Vezi M. Macrea, *Cumidava*, în *AISC*, IV (1941—1943), p. 237.

extinzându-se teritorial și pierzându-și „perechea“, primește numele de Dacia Apulensis. Această extindere teritorială nu e deloc inacceptabilă și nu e nici exagerată, deoarece prin ea se compensează pierderea din 124 a teritoriului devenit Dacia Porolissensis.

Dacă nu putem crede într-o Dacie Malvensis olteană, crearea acestei noi provincii pe teritoriul Banatului sau într-o parte a lui (care nu poate fi decât cea vestică), încă din 168, rămîne plauzibilă și n-o putem respinge din capul locului. Totuși, ea ni se pare puțin probabilă, căci e greu de înțeles cum autoritatea lui Fronto, extinsă asupra Daciei Apulensis unde se găsea legiunea a XIII-a Gemina, nu se extinde și asupra Daciei Malvensis care nu putea dispune decât doar de trupe auxiliare. La aceasta se poate adăuga faptul că o Dacie Malvensis bănățeană (sau parțial bănățeană) era importantă pentru comunicațiile între Moesia Superior și Dacia Apulensis, așa încît neîncluderea ei sub comandamentul generalului care guverna cele două provincii amintite ar fi fost extrem de stranie.

Ni se pare, în consecință, mai probabil că, în ultimile luni de domnie comună a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, existau la nordul Dunării doar două Dacii: Porolissensis și Apulensis, prima în vechile ei hotare, a doua cuprinzînd tot restul Daciei. Dacia Malvensis e creată de Marcus Aurelius abia după februarie 169, probabil în a doua jumătate a acestui an sau chiar la începutul anului 170, ipoteză confirmată și de datarea *cel mai devreme* în 169 a procuraturii prezidiale malvense a lui Macrinus Vindex.

Unde se creează *acum*, în 169, Dacia Malvensis? În teorie, există două posibilități:

1. Ea poate fi organizată în Oltenia, prin desprinderea acesteia de Dacia Apulensis.

2. Dacia Malvensis putea fi creată în Banat (sau într-o parte a Banatului).

În acest al doilea caz, Dacia Malvensis putea fi formată din teritoriul ce se întinde la vest de linia Dierna-Tibiscum pînă la Tisa. Azi e greu de stabilit dacă întreg acest teritoriu aparținuse Daciei Superioare, respectiv Daciei Apulensis sau dacă o parte din el — partea vestică — nu făcea parte din Moesia Superior. Nu excludem cu totul nici posibilitatea ca vestul Banatului (de la o linie pe care n-o putem preciza) să fi fost numai un teritoriu supravegheat în perioada de *după* Hadrian. Faptul că noua provincie primește numele de *Dacia Malvensis* (și nu Moesia Malvensis) ne face să credem că teritoriul ei fusese mai mult legat de Dacia decât de Moesia.

Din aceste posibilități teoretice, prima ni se pare categoric inacceptabilă. În adevăr, e greu de crezut ca, la cel mult un an de la înglobarea Olteniei în Dacia Apulensis, M. Aurelius să revină asupra acestei măsuri luate de el însuși. Iar dacă acest lucru s-ar fi întîmplat totuși, revenin-

¹⁵ Vezi N. Gostar, *Arh.Mold.*, IV (1966), p. 182—184; cf. și W. Wagner, *op. cit.*, p. 108—109.

du-se astfel, *grosso modo*, la situația din 124—168, firesc ar fi fost să se revină și la vechile denumiri — Dacia Superior și Dacia Inferior — ceea ce însă nu s-a întâmplat.

Rămân, deci, ipotezele celei de a doua posibilități, între care alegerea e dificilă, deoarece nu avem nici o dovadă peremptorie pentru una sau alta. Pentru o includere tardivă în Imperiu (ca Dacia Malvensis) ar pleda atât raritatea *relativă* a urmelor romane în Banatul apusean, cât și apariția foarte târzie și sporadică a orașului Malva în inscripții.

Lipsa diplomelor militare din Dacia de după această reorganizare ca și cercetările insuficiente făcute pe teritoriul Banatului întreg, dar mai ales al Banatului la vest de linia Cerna-Timiș, poartă vina necunoașterii trupelor auxiliare din noua provincie. Una din ele ne este, totuși, cunoscută: e greu descifrabila *coh(ors) I F. M. Bryttonum Malvensis* din inscripția (CIL III 13704) de la Tessalonica de pe la mijlocul sec. al III-lea (Pflaum, *Les Carrières...*, p. 1067) cohortă care — după cum se știe — *nu e identică* cu cele atestate la Stolniceni (CIL III 14216, 25) și la Bumbesti (CIL III 14485, a).

În concluzie, se pare că reorganizarea administrativă a teritoriilor nord-dunărene sub Marcus Aurelius s-a desfășurat în două etape. Prima, efectuată în a doua jumătate a anului 168, cel mai târziu pînă în februarie 169, de către M. Aurelius și L. Verus, a constat în înglobarea Daciei Inferior la Dacia Superior, care devine astfel Dacia Apulensis. A doua etapă, efectuată de Marcus Aurelius singur, în urma experienței cu războiul purtat contra iazigilor și marcomanilor, prin a doua jumătate a anului 169 sau chiar la începutul lui 170, constă în crearea, pe cea mai mare parte a teritoriului bănățean, a unei noi provincii dacice — *Dacia Malvensis*.

Această organizare a provinciei Dacia Malvensis în detrimentul și pentru combaterea primejdiei din partea iazigilor sarmați nu poate să surprindă de la un împărat care la cîțiva ani după aceasta, însă înainte de terminarea războiului marcomanic, plănuia (*Vita M. Ant. Phil.*, 24, 5—6) să creeze o provincie *Marcomannia* și una *Sarmatia*. În acest caz, crearea Daciei Malvensis apare ca un început.

C. DAICOVICIU — H. DAICOVICIU

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS SUR DACIA MALVENSIS

(Résumé)

Le problème de la localisation de la province *Dacia Malvensis* et de l'établissement urbain *Malva* n'a pas encore trouvé une solution unanimement acceptée. La plupart des chercheurs roumains et étrangers acceptent l'identification de la province *Dacia Malvensis* avec *Dacia Inferior*, par un simple changement de nom. Le savant viennois C. Patsch, ainsi que A. Stein et C. Daicoviciu se déclarent pour la localisation de la nouvelle province, créée par Marc Aurèle, dans le Banat

(territoire compris entre le Bas-Danube, le Mureş et la Tissa, la frontière vers l'est étant, *approximativement*, la ligne Dierna-Tibiscum). Les auteurs estiment que l'identification de la localité Malva avec Romula de *Dacia Inferior* (l'Olténie), sur la base de l'inscription de Hispalis CIL II, 1180, lue fautivement par D. Tudor dans plusieurs travaux (v. plus récemment Oltr², p. 167, sq. et 174—176) et par H. Nesselhauf (v. le travail cité à la note 3) n'est ni prouvée ni acceptable (tout comme d'autres identifications, v. notes 3 et 4). La localisation de la colonie de Malva à Denta (ou Deta?), dans le Banat, suggérée par C. Patsch, en vertu de la lecture de l'inscription CIL III, 1555, semble être plus proche de la réalité historique, encore que les auteurs admettent que cette lecture ne soit pas non plus absolument sûre.

En passant en revue tout ce que l'on sait jusqu'ici des premières organisations de la Dacie, faites sous Trajan et Hadrien (v. C. Daicoviciu et D. Protase, *JRS* LI, 1961, p. 63—70; *Acta MN*, I, 1964, p. 172 sqq; cf maintenant aussi le travail de M. Macrea, cité à la note 5), les auteurs insistent aussi sur quelques problèmes qui n'ont pas été pleinement élucidés jusqu'ici. Un de ces problèmes est de savoir si le Banat a appartenu en entier à l'empire ou non, entre les années 106 et 271. A cet égard, la réponse des auteurs de la présente étude est *affirmative*, même si, à la période comprise entre les règnes d'Hadrien et de Marc Aurèle, la partie située à l'extrémité occidentale du Banat n'était qu'un territoire de clientèle, surveillé de près par la Dacie et la Mésie (v. la note 7).

Afin de répondre à la question dans quelle partie de la Dacie a été organisée *Dacia Malvensis* par l'empereur Marc Aurèle, les auteurs font appel à la *logique* des faits, en analysant la carrière de M. Claudius Fronto, qui nous est révélée par les inscriptions CIL VI, 1377 et CIL III, 1457 et qui a été établie par A. Stein (*Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 38 et suiv.). De cette analyse il résulte que:

1. La province *Dacia Apulensis* apparaît pour la première fois et au plus tôt dans la deuxième moitié de l'an 168, en tout cas, avec certitude, avant la fin du mois de février 169. Elle se trouve, avec la Mésie Supérieure, sous le commandement de Fronto.

2. L'expression *Provinciae Daciae* (sans la précision *trium*) apparaît pour la première fois entre le mois de février 169 et la fin de cette année.

3. L'appellation *Daciae Tres* apparaît pour la première fois dans l'intervalle de temps compris entre la fin de l'année 169 et l'été 170.

4. *Dacia Malvensis* est attestée *au plus tôt* à l'an 169 (v. Pflaum, *Les carrières...*, p. 511—512), par l'inscription posée en l'honneur de son premier procureur Macrinus Vindex (CIL VI, 1449).

5. Avant février 169, Fronto est gouverneur de la Mésie Supérieure et de *Dacia Apulensis*, mais *non* des trois Dacies; avant février 169, *il n'existe pas encore de Dacia Malvensis*, mais seulement *Dacia Porolissensis* (créée probablement à l'an 124, mais existant certainement à l'an 133) et *Dacia Apulensis*.

6. Le changement de nom de *Dacia Superior* en *Dacia Apulensis* dès la seconde moitié de l'an 168 ne peut être justifié que par le fait de la *disparition* du nom de *Dacia Inferior*.

Cette disparition du nom de *Dacia Inferior* ne peut être expliquée que par la *fusion* de *Dacia Inferior* et de *Dacia Superior* sous l'appellation de *Dacia Apulensis*, car, *sans cette cause*, le changement du nom de *Dacia Inferior* en *Dacia Malvensis* était dénué de sens et ne s'imposait pas; l'existence des *trois Dacies* pouvait être maintenue telle qu'elle avait été à partir de l'an 124 (ou 133): *Dacia Porolissensis*, *Dacia Superior* et *Dacia Inferior*. Il s'ensuit logiquement que *Dacia Malvensis* ne pouvait être qu'ailleurs, à savoir *dans le Banat*, et notamment dans le Banat qui s'étendait jusqu'à la Tissa.

On sait que *Dacia Malvensis* devint une province procuratorienne, ayant à sa tête un procureur présidial (le premier en est Macrinus Vindex, au plus tôt en 169). Parmi les troupes auxiliaires qui étaient stationnées dans la nouvelle province on n'en connaît qu'une seule: il s'agit de la difficilement déchiffirable *coh(ors) I F. M. Bryttonum Malvensis* de l'inscription (CIL III, 13704) de Tessonica vers la moitié du IIIe siècle (Pflaum, *Les Carrières...*, p. 1067), cohorte qui,

comme on le sait, *n'est pas identique* à celles qui ont été attestées à Stolniceni (CIL III, 14216, 25) et à Bumbesti (CIL III, 14485, a).

En conclusion, il semble que la réorganisation des territoires nord-danubiens sous Marc Aurèle se soit déroulée en deux étapes. La première, effectuée au cours de la seconde moitié de l'an 168, au plus tard jusqu'en février 169, par Marc Aurèle et L. Verus, a consisté à incorporer la Dacie Inférieure à la Dacie Supérieure, qui devient de la sorte *Dacia Apulensis*. La deuxième étape, effectuée par Marc Aurèle seul, à la suite de l'expérience acquise pendant la guerre contre les Iazyges et les Marcomans, dans la seconde moitié de l'an 169 ou vers le commencement de 170, consiste dans la création, sur le territoire du Banat, d'une nouvelle province dace — *Dacia Malvensis*.

Cette organisation de la province *Dacia Malvensis* au détriment et pour combattre le danger des Iazyges sarmates n'est guère surprenante de la part d'un empereur qui, quelques années après, et bien avant que la guerre contre les Marcomans ne fût terminée, projetait (*Vita M. Ant. Phil.*, 24, 5—6) de créer une province *Marcomannia* et une autre province *Sarmatia*. En ce cas, la création de *Dacia Malvensis* apparaît comme un premier pas.